

Sivas Şehri'nin Tarihi Coğrafyası

Gülpınar Akbulut
İnönü Üniversitesi

Bu çalışma, tarihsel süreçte Sivas şehrinin gelişimini ele almaktadır. İnsanın mekân üzerindeki değişimin en önemli kanıtlarından birini oluşturan şehirler, geçmişte var olan toplumların kültürel özelliklerini anlamak ve yerleşmelerdeki sosyo-ekonomik değişkenleri belirlemek açısından önemlidir. Eğer şehirlerin tarihi birikimleri ve coğrafyaları doğru tahlil edilirse, bugünkü sorunlarına daha iyi çözümler üretebilir ve geleceğe dair planlamalar daha iyi yapılabilir. Araştırmanın konusunu oluşturan Sivas, bugün İç Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Kızılırmak Bölümü'nde yer alır. Anadolu'yu doğuyu batıya, kuzeyi güneye bağlayan yolların kavşağında kurulan ve yerleşme tarihi boyunca farklı devletlerin hâkimiyetinde kalan şehir, sosyo-ekonomik ve kültürel özellikleriyle önemli bir yerleşim merkezi olmuş ve kendine özgü bir form kazanmıştır. Bu çalışmada tarihsel süreçte Sivas şehrinin gelişimi değerlendirilmiş, bu gelişimi sağlayan faktörler vurgulanmış, şehrin gelişimine ilişkin bazı öneriler sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Sivas, coğrafya, tarih ve şehir

Historical Geography of the City of Sivas

This study examines Sivas city's development as the history geography. As one of the major evidences of the existence and evolution of the man in terms of time and place, cities are of great importance to understand the cultural characteristics of the former societies and to determine to dimension socio-economic. If cities analyse its history and geography, nowadays its may be more much good plans and solve the problems. Sivas, this research of subject, located in the Upper Kızılırmak part of the Middle Anatolian region. City, founded on the crossroads of passages from east to west and from north to south and ruled by many states in history, become an important settlement from socio-economic and cultural characterizes, so it's had given the city a peculiar form. In this study have tried to determination Sivas city's development as historically and it is cited factors which provides this development and submitted some suggested as related for developing city of Sivas .

Keywords: Sivas, geography, history and city.

Şehir, her bir toplumun tarihsel yapısı, gelenek, göreneklere ve nihayet kültür düzeyi ile yaşadığı ortamın coğrafi koşullarından oluşmuş bir sentezdir (Tunçdilek, 1986, s.103). Başka bir deyişle bulunduğu coğrafyanın ve ekonomik hinterlandın eseri olan şehir, bölgesel ve yerel süreçlerin etkisi ve rekabeti karşısında kendi normlarını ve gelişme yasalarını oluşturan yaşayan bir organizmadır (Arıncı, 2001, s.1).¹ Bu organizma zamanla gelişir, ancak belli bir olgunluk döneminden sonra karşılaşılan sorunlar nedeniyle, fonksiyonları bozulur ve yaşlılık dönemi geçirirler (Arıncı, 1995, s.68).

Çeşitli toplumlar tarafından kalıcı yerleşmelere sahne olan Anadolu, doğal ve beşeri yapısının sunduğu koşullar çerçevesinde çok yönlü şehirlerin geliştiği bir coğrafyayı

temsil etmiştir. Bu şehirler bazen siyasî, sosyo-ekonomik ve kültürel gelişmelerin merkezinde yer almış, bazen de küçük şehirler hatta kasabalar şeklinde varlıklarını devam ettirmişlerdir (Arıncı, 1995, s.68; Demir, 2005, s.1). Anadolu şehirleri içinde, özellikle askerî ve ticarî açıdan önemli bir şehir konumundaki Sivas, bu coğrafyayı derinden etkilemiş, ilköğretimden beri Hitit, Roma, Selçuklu, Osmanlı gibi farklı devletlerin egemenliğinde kalan şehrin dokusu, savaşlar, siyasî oluşumlar ve nüfus hareketlerine bağlı olarak sürekli değişmiştir. Bu sebeplerle Sivas'ın adının kaynağı, kim/kimler tarafından verildiği, ne zaman ve hangi konumda kurulduğuna dair farklı görüşler ortaya atılmıştır.²

¹ Şehirlerin gelişiminde gerisinde güçlü bir kırsal yerleşme alanına sahip olması yatmaktadır. Kırsal yapı güçlendirilip, geliştirilemezse yakınındaki şehirde gelişemez. Buna karşın şehirler kır yerleşmelerinden farklı kriterlere sahiptir ve bu özellikleriyle kır yerleşmelerinden ayrılırlar. Şehirlerde nüfus, idari yapı, planlama, ekonomik fonksiyonlar ve sosyo-kültürel gelişmişlik düzeyi kırlara göre farklılık gösterir (Göney, 1977, s.5-13; Doğanay, 1994, s.413-415; Tümerkin ve Özgüç, 2002). Türkiye'de şehirlerin gelişimi ile ilgili çok sayıda çalışmaya ulaşmak mümkündür. Bkz. Tanoğlu, A. (1966), Nüfus ve Yerleşme, İstanbul Üniversitesi Yayınları No:1183, Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü Neşriyatı, No:45, İstanbul.; Tümerkin, E., (1973), Türkiye'de Şehirleşme ve Şehirsel Fonksiyonlar, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1840, Coğrafya Enstitüsü Yayınları: 72, İstanbul.; Göney, S., (1977), Yerleşme Coğrafyası: Şehir Coğrafyası I, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 2274, Coğrafya Enstitüsü Yayınları: 91, İstanbul.; Doğanay, H., (1994), Türkiye Beşeri Coğrafyası, Gazi Büro Kitapevi, Ankara; Tümerkin E. ve Özgüç, N., (2002), Beşeri Coğrafya (İnsan Kültür Mekan), Çantay Kitabevi, İstanbul.

² İlk olarak Sivas'ın ilk adının Sebast olduğu ve Sebast adının da Hititlerin bir kolu olan Sıbasip kavminden geldiği ileri sürülmüştür (Yund, 1974, s.4; Denizli, 1990, s.11). İkinci olarak, Roma İmparatorluğu döneminde, Pontus kralı Polemon'un eşi, Roma İmparatoru Augustus'un saygısını kazanmak üzere ona bağlılık ifadesi olarak Yunanca'da *Ogüst şehri* anlamına gelen Sebast adını şehre verdiği iddia edilmiştir (Yund, 1973, s.4; Yasak ve Kaleli, 1986, s.11). Üçüncü olarak, Roma İmparatoru Pompeus'un, Kapadokya'ya hakim olan Pontus Kralı Mithridate'ı yenerek yöreyi ele geçince, Lunus ve Mon Pharnak gibi dönemin ünlü iki mabedinin bu şehirde bulunmasından dolayı şehrin ismini "Tanrı Şehri" anlamına gelen *Diopolis* olarak değiştirdiği öne sürülmüştür (Cuinet, 1892, s.669-670 akt. Mahiroğulları, 2003; Demirören, 1959; Hakkı ve Nafiz, 2005, s.18). Dördüncü olarak ise, çok eski zamanlarda bugünkü şehrin bulunduğu yerde ulu çınarlar altında üç göze bulunduğu, Sivas adının üç göze anlamına gelen Sıpas'tan geldiği ve zamanla Sivas'a dönüştüğü savunulmuştur (Buluz, 1974, s.7; Yasak ve Kaleli, 1986, s.11). Bunların dışında Ortaçağ'a ait yazılı kaynakların bir kısmında şehrin adının *Sevast* olarak yazıldığı; bazı kaynaklar da Sivas'ın ilk adının *Cabyra (Kabira)* olduğu ve muhtelif dönemlerde Talauris ve Megalopolis adlarının verildiği de ileri sürülmüştür (Strabon, 1928, s.431; Yasak ve Kaleli, 1986, s.13; Mahiroğulları, 2003, s.6). Şehrin adı Selçuklular

Sivas şehrinin kuruluş ve gelişiminde doğal ve beşeri unsurların doğrudan etkisi vardır. Bugün İç Anadolu Bölgesi Yukarı Kızılırmak Bölümü'nde deniz seviyesinden 1285 m. yükseltide yer alan ve 250 307³ kişiye yaklaşan nüfusuyla şehir, geçmişte olduğu gibi topografyaya ve akarsulara uyan organik bir gelişme çizgisi göstermiştir (Yalçınlar, 1997, s.407); şekil 1. Özellikle Kızılırmak'ın akış doğrultusuna paralellik gösteren Sivas şehrinin gelişimini Mısırlırmak, Murdar İrmak ve Pünzürük deresi sağlamıştır. Yazların sıcak ve kurak kışların soğuk ve kar yağışlı geçtiği karasal iklimin görüldüğü Sivas şehrinde iklim, bitki örtüsü, toprak özellikleri, mesken tipleri ve ekonomik yapının şekillenmesinde etkin rol oynamıştır. Bununla birlikte şehir nüfus açısından tarihi süreçte sürekli hareketlilik gösteren yerleşmelerden biri olmuştur. Özellikle ticari yolların etkin olduğu dönemde çevre illerden ve hatta farklı ülkelerden nüfus çekmesi şehrin sadece büyümesini değil, aynı zamanda kültürel bir birikime sahip olmasını da sağlamıştır. Halen ulaşım güzergâhlarının kavşak noktasında bulunan şehir de, geçmişten farklı olarak ticaret hayatı büyük ölçüde ulusal düzeyde kalmış, Türkiye'de şehirleşme sürecinde yaşananlar Sivas'ın şehir gelişimine de yansımıştır.

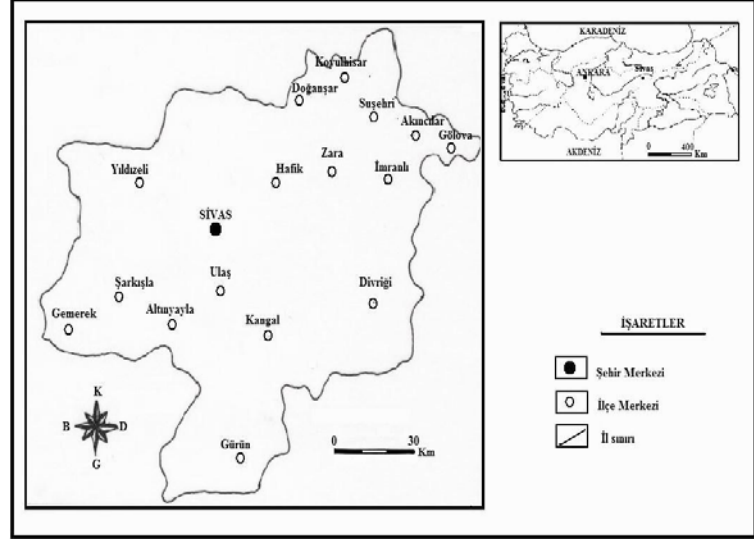
Günümüzde Sivas, Türkiye'nin halen önemli şehirlerinden biridir. Bu nedenle çalışmada kuruluşundan günümüze kadar Sivas şehrinin gelişimi, tarihi coğrafya⁴

döneminde bugünkü şekline yakın, Osmanlı döneminde Eyalet'i Rum ve Cumhuriyet sonrasında ise Sivas olarak kullanılmaya başlamıştır (Özey, 2003, s.135; Demir, 2005, s.4-5). Şehrin bugünkü kurulduğu yerin ilk yerleşim merkezi olup olmadığına yönelik farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden ilki, yerleşim yeri olarak bugünkü şehrin 8 km. doğusunda boğaz köprüsü civarında Kavraz köyü yakınlarında kurulduğunu iddia etmektedir. Şehrin, batıda Kızılırmak kenarındaki Handere bölgesinde yer aldığı ileri sürülen diğer bir tezdir (Yasak ve Kaleli, 1986, s.13). Bu dönemde ticaretin gelişmesiyle birlikte yerleşmelerin Kızılırmak Havzası'nda yoğunlaştığı bilinmektedir (Ökse, 2003, s.124). Ancak, Kızılırmak'ın sürekli taşması üzerine halkın bugünkü kalenin bulunduğu bölgeye yerleştiğine dair izlere rastlanılmıştır (Yasak ve Kaleli, 1986, s.13).

³ TÜİK 2007 yılı sonuçlarına göre şehir merkezi nüfusu verilmiştir.

⁴ Tarihi coğrafya, aynı tarihi sosyoloji, tarihi jeoloji ve tarihi dilbilim gibi günümüzde ait olduğu bilimin yöntemlerini yani coğrafyanın metot ve yöntemleri geçmişte uygulayan bir alt disiplindir. Türkiye'de bu disipline uygun çalışmaların sayısı azdır. Bu çalışmalara bazı örnekler vermek mümkündür: Bkz. Strabon, (1928), *The Geography of Strabo* (Çev. Horace Leonard Jones), Harvard University Press, Great Britain.; Elibüyük, M., (1990), "Türkiye'de Tarihi Coğrafya Bakımından Önemli bir Kaynak, Mufassal Defterler" *Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, I/11, s.11-42; Yazıcı, H., Başbüyük, A., (1998), "Tarihteki Önemi Kaybetmiş Yerleşmeler Bir Örnek: Kemah", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 114, İstanbul, s.171-192. Baykara, T., (2000), *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları No: 160, Ankara.; Bekdemir, U., Ertürk, M. ve Güner, İ., (2000), "Giresun'un Tarihi Coğrafyası", *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı: 4, 1-17.; Gümüşçü, O., (2000), "2000. Tarihi Coğrafya ve An Historical Geography of the Ottoman Empire (D.E. Pitcher) Üzerine", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 61, s. 85-92.; Gümüşçü, O., (2001), "Ulaşım Şartlarının Ortaya Çıkardığı Şehir : Karapınar'ın Kuruluş Öyküsü (M. Yılmaz ile birlikte)", *TBMM'nin Açılışının 80. Yıldönümü, Karapınar Sempozyumu Bildirileri*, s. 53-68.; Gümüşçü, O., (2001), *Tarihi Coğrafya Açısından Bir Araştırma: XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, No: XIV/25. Ankara.; Gümüşçü, O., (2002), "XVI. Yüzyıl Anadolusu'nda Oğuz Boy Adlı Yerleşmeler", *Türkler*, C. VI, s. 358-364 ve Genel Türk Tarihi, Cilt: IV, s. 65-76, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.; Gümüşçü, O., (2002), "Osmanlı Mufassal Tahrir Defterlerinin Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemi", *XIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, III. cilt, III. kısım, s. 1321-1337.; Gümüşçü, O., (2004), "Internal migrations in sixteenth century Anatolia", *Journal of Historical Geography*, Cilt 30/2,

anlayışı içinde ele alınmış ve şehrin gelişiminde etkili olan süreçler bu çerçevede değerlendirilmiştir. Anadolu tarihi ve coğrafyası açısından önemli olan Sivas şehri üzerinde geçmişte hâkimiyet kuran devlet sayısının fazla olması nedeniyle, çalışmanın Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet dönemi olmak üzere iki başlık altında toplanması yararlı görülmüştür.

Şekil 1: Araştırma Sahasının Lokasyonu

Cumhuriyet Öncesi Sivas Şehri

Çeşitli araştırmaların verilerine göre, Sivas'ın tarihi Neolitik döneme kadar uzanır.⁵ Şehrin ilk kuruluş yerinin

s. 231-248. Londra.; Bayartan, M., (2005), "Tarihi Coğrafya Çalışmaları Açısından Şehir ve Osmanlı Şehri" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi*, Sayı:13, s. 85-92.; Eskikurt, A., (2005), "Tarihi Coğrafya Çalışmalarının Metodolojisi Konusunda Genel Bir Değerlendirme", *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 39-63.; Gümüşçü, O., (2006), *Tarihi Coğrafya*, Yeditepe Yayınları, İstanbul.; Gümüşçü, O., (2007), "The Concept of Village Boundary in Turkey From the Ottoman Times to the Present", *Archivum Ottomanicum*, Sayı: 24, s. 37-60. Weisbaden.

⁵ Sivas'la ilgili ilk tarihi bilgilere Roma ve Yunan kaynaklarında rastlanılmış olsa da, 1927 yılında Amerikalı arkeolog Hans Henning Von Der Osten ve ekibi tarafından ilk kez başlayan ve altı yıl süren arkeolojik kazılarda saptanan buluntulara göre, yöreye ilk olarak Neolitik dönemde yerleşildiği sanılmaktadır (Denizli, 1990, s.11; Ökse, 1993, s.21; Mahiroğulları, 2003, s.14; Eğilmez, 2006, s.389). Neolitik döneme ait yerleşmelerden özellikle Pırlar Höyüğü dikkat çekmektedir. Pırlar Höyüğü'nde 1944-1945 yılları arasında yapılan arkeolojik çalışmalarda göle uzanan kazıklar üzerine oturtulmuş mesken kalıntıları ve meskenlerin yapımında yüksek oranda ağaç malzeme kullanıldığı tespit edilmiştir. Doğal ortamın meskenler üzerindeki etkisi dikkate alındığında, bu höyüğün yakın çevresinde orman alanlarının olduğu düşünülebilir. Muhtemelen tarım kültürünün ve yerleşme dokusunun gelişmesiyle birlikte bu orman alanları zamanla yok edilmiştir. Neolitik dönemden sonra Kalkolitik dönemde de yerleşme devam etmiş, yine MÖ. 2600'lerden M.Ö. 2000'lere kadar höyük ve eski şehir harabelerinde çanak, çömlek ve yapı kalıntılarında ait izlere rastlanılmıştır (Erdil, 1953, s.16; Yasak ve Kaleli, 1986, s.11; Denizli, 1990, s.11; Ökse, 1993, s.27). Bu izler Yukarı Kızılırmak ve Yukarı Fırat havzaları arasında kalan ovalarda ve plato kenarlarında yerleşmelerin yoğunlaştığını göstermiştir. Öte taraftan büyük yerleşmelerin dışında küçük yerleşimlerin de çoğunlukla Kızılırmak çevresinde yer alması, bu dönemde ticaret ve nüfus açısından Sivas'ın önemli bir noktada

seçiminde topografya ve akarsular belirleyici olmuş, Sivas şehri halk tarafından Toprak Tepe olarak adlandırılan 30 m. yüksekliğindeki yatay duruşlu ya da bir yana doğru hafifçe eğimli monoklinal yapılu tabakalardan ibaret platoların akarsularla parçalanmasından sonra arta kalan jips anit tepeden başlamış ve burada bir kale inşa edilmiştir (Alagöz, 1967, s.57). Sivas'ın küçük bir kaleden şehir olmaya yönelmesi Roma döneminde başlamıştır. Abarju, bu dönemde Sivas şehrinin Kızılırmak'ın sel baskınlarından uzak, yükselen bir plato sahası üzerinde ve iki iç kale etrafında, büyük bir surla çevrili olduğunu ve şehrin bugünkü bulunduğu konuma yakın bir mekânda kurulduğunu ileri sürmüştür (Abarju, 1999, s.13). Yine bazı araştırmacılar hem Roma hem de Bizans yönetiminde kalan Sivas'ın, bulunduğu coğrafyanın katkısıyla askeri, din ve sosyo-ekonomik açıdan stratejik bir şehir olduğunu ve doğu-batı yönünde gelişmeye elverişli bir şehir konuma getirildiğini ifade ederler ki, bu durum hem şehrin kuruluş nedenini hem de hızla gelişmesini açıklamaktadır (Demir, 2005, s.8).

Sivas şehri, Anadolu'yu kuzey-güney; doğu-batı arasında, akarsuların oluşturduğu dar ve derin vadi sistemleriyle birbirine bağlamıştır. Böylelikle Bizans döneminde, devlet merkezliği rolünü üstlenmese de askeri bakımdan önemli yolların üzerinde bulunması Sivas'ın bir tema merkezi (askerî valilik) olmasını sağlamıştır. Özellikle Bizans İmparatoru I. Justinos tarafından tamamlanan Kayseri-Sivas yolu, Malazgirt Savaşı'na kadar, bu devletin doğuya açılış kapısını oluşturmuştur (Demir, 2005, s.8). Bu yol dışında Sivas'ı Tokat'a bağlayan Bizans yolu ise ticaret açısından kullanılmıştır. Ayrıca Kapadokya'da kurulan ve din adamlarıyla idare edilen üç metropolitlikten birinin merkezi olan Sivas, 100 000'e yaklaşan nüfusu ile Anadolu'nun büyük şehirleri arasında yerini almıştır (Denizli, 1990, s.12).⁶

Binlerde etkinliğini arttıran Türk akınlarının devamında ve Bizans İmparatorluğu'ndan sonra Sivas şehri Türk hâkimiyetine geçmiştir. Araştırmacılar Türklerin, ilk defa 1059 yılında Sivas'a geldiklerini ve 1075'de bu yörede kurulan Danişmentlilerin ilk Türk devleti olduğunu

olduğunu da kanıtlamıştır (Ökse, 2003, s.124-125). Hititlerin M.Ö. 2000 yıllarında ise Sivas'ı da içine alan bir bölgede Hititler yerleşim kurmuşlar, yerleşmelerin mekânla ilişkisinde su kaynakları belirleyici rol üstlenmiştir. Şehir, Hititlerin yıkıldığı M.Ö. 1200'lere kadar, bu devletin önemli yerleşim birimlerinden biri olmuştur. Devamında uzun bir süre Hititlerin devamı olan Hitit Kent Devletleri'nin toprakları içinde kalmıştır (Ceylan, 1996, s.11; Mahiroğulları, 2003, s.14-15). Anadolu'ya, M.Ö. 695'ten sonra Türk kökenli Kimmer ve İskitlerin gelmesiyle Sivas, bu kavimlerin yerleşim alanı olmuş; daha sonra Medlerin egemenliğine ve M.Ö.550 yılında ise Perslerin eline geçmiştir. Persler, Anadolu topraklarının yönetimini, güneyde Kilikya, kuzeyde Pontus ve ortada Kapadokya Satraplığı adlarıyla üçe ayırmıştır. Sivas güzel atlar ülkesi anlamına gelen *Kapadokya* içinde yer almıştır (Mahiroğulları, 2003, s.15; Demir, 1996, s.13). Perslerin Anadolu üzerindeki hâkimiyetleri Makedonya Kralı Büyük İskender'in akınlarıyla sarsılmış ve M.Ö. 332'de Sivas, Makedonyalıların eline geçmiştir. Makedonya subaylarının şehri yağmalaması ve halkın huzursuzluğu neticesinde isyanlar çıkmıştır. Şehir, M.Ö. 17 yılında uzun bir süre sonra Roma Kralı Tiberius'un egemenliğini kabul etmiştir (Sivas İl Yıllığı, 2002, s.55).

⁶ Sivas şehrinin nüfus artışı sağlayan nedenlerden biride bu dönemde dışarıdan gelen göçlerdir. Bizans Türk akınlarını engellemek amacıyla bölgede yaşayan bir miktar Ermeni nüfusunu Sivas'a yerleştirmiş ve bu durum şehrin nüfus özelliklerini kısmen etkilemiş, kiliseler yapılmış, ancak şehrin görünümünü önemli ölçüde değiştirememiş, şehir kale şehir özelliğini korumuştur (Erdil, 1953, s.23; Ceylan, 1996, s.22; Demirel, 2000, s.10).

belirtmektedirler (Turan, 1998, s.118; Abarju, 1999, s.2; Göde, 2000, s.2). Turan, Danişmentliler döneminde Sivas'ın fizikî görünümünün İslâm şehirlerine benzer şekilde hızla değiştiğini, şehrin merkezine bir Ulu Cami ve meydanla birlikte onun etrafında binalar inşa edildiğini ifade etmektedir (Turan, 1998, s.118-119)⁷; (Fotoğraf 1).

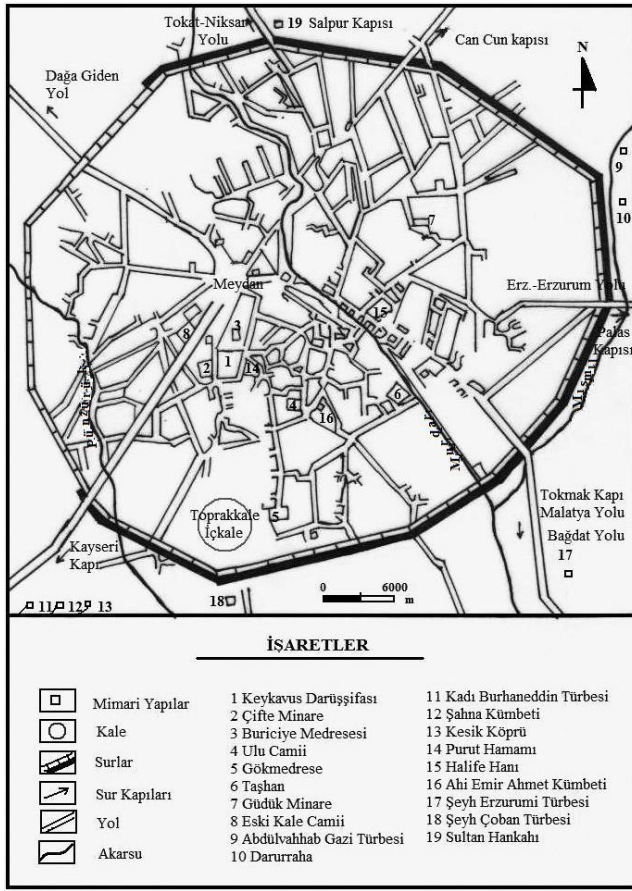

Fotoğraf 1. Ulu Camiinin genel bir görünümü

Danişmentliler sonrasında Selçuklu yönetimine giren Sivas şehri büyük ölçüde imar görmüştür. Romalılar döneminden beri var olduğu ifade edilen Sivas Kalesi yeniden tamir edilmiş, bugünkü Kaleardı mahallesinin arkasından İstasyon caddesine, Kayserikapı, Kabakyazısı'nın altından, Alibaba, Keçeli ve Çayırtağı mahallesine kadar uzanan ve büyük ölçüde yıkılmış olan surlar Selçuklular döneminde tekrar inşa edilmiştir. Böylece Bizans egemenliğinde kent surlarından taşarak açık kent konumuna gelen Sivas, yeniden Selçuklu egemenliğinde kapalı kent konumuna getirilmiştir (Özguven ve Doyduk, 2006, s.492). Ayrıca şehir içine Moğol tehlikesine karşı I. Alaeddin Keykubat tarafından 1221 yılında yaptırılan ikinci sur etrafı hendeklerle çevrilmiş, daire şeklinde olup içinde paşa sarayı, medrese, cami, hamam, hapishane ve üzeri toprak damlı 300 ev yaptırılmıştır (Aslanoğlu, 1964, s.28; Demir, 1996, s.46-47). Şehrin dışarıyla olan ilgisi ise batıda Kayseri, doğuda Palas, Tokmak, kuzeyde Cancun ve Yıldız tarafında Selpur kapılarıyla sağlanmıştır (Başel, 1935, s.16; Aslanoğlu, 1964, s.28; Abarju, 1999, s.4). Çayırtağı denilen bölgeden doğuya doğru dik bir hat çizilmek suretiyle Mısmıl ırmak ile Murdar ırmak'ın birleştiği yer olan, bugünkü Keçeli mevkiine kadar şehir gelişmiştir. Burada bulunan kapıya Palas kapısı denilmiştir. Keçeli'den kuzeye doğru gidildiğinde Tokmak kapısı, kuzey ve kuzey batı yönünde ise Ali Baba mahallesinin yer aldığı kesimde Cancun kapısı, Kabak Yazısından batıya doğru gidildiğinde Salpur kapısı, güney ve güneybatısında ise Çayırtağı mevkinde Kayseri kapı yer almış ve şehrin o dönemki sınırları çizilmiştir (Demirel, 2000, s.11-12); (Şekil 2). Sivas şehrinin kuruluşundan beri var olan kalenin yakın çevresine yapılan Şifahıye Medresesi,

⁷ Sivas şehrinde en eski camii Ulu Cami'dir. 1213'te yapıldığı ifade edilen avlu içindeki caminin üç kapısı bulunmaktadır. Özellikle çini bezemeli tuğla minare dikkat çekicidir (Tahsin, 1932, s.52; Çubukçu, 1968, s.47; Demir, 2005, s.157). Minarenin temelinde problem yaşadığından eğrilme söz konusudur. Camii bu özelliği ile İtalya'daki pizza kulesini andırmaktadır. Sivas şehir merkezinin en önemli temsilcisi olan bu eserin korunmasına yönelik projeler hazırlanmalıdır.

Ulucami'den sonra şehrin ikinci merkezi noktasını oluşturmuş ve şehir bu yöne doğru kaymaya başlamıştır.⁸

Şekil 2. Selçuklular döneminde Sivas şehri (Demir, 1996'dan yararlanılmıştır).

Selçuklular Döneminde Sivas, Irak, Suriye, İran, İstanbul, Konya, Kayseri, Tokat ve Malatya gibi iç ve dış ticarete yön veren yolları birbirine bağlayan merkez olarak seçilmiştir. Özellikle Kayseri, Malatya ve Tokat arasında çok sayıda han, ticaretin şehirde önem kazandığını göstermiştir (Özbek, 2006, s.410).⁹ Ayrıca şehir, Trabzon ve Sinop limanlarıyla Kırım ticaretine, Venedikliler ve Cenevizler aracılığı ile Avrupa ticaretine açılmıştır. Öte yandan Anadolu, Kıbrıs ve Mısır arasında, Antalya aracılığıyla önemli ticaretler yapılmıştır. İpekli ve pamuklu kumaşlar,

⁸ Bugün Selçuklulardan kalma bu mimari dokuyu görmek mümkündür. Bu eserler Selçuklular dönemindeki şehir yerleşim alanını belirlemek açısından büyük önem taşımaktadır. Belirtilen konular büyük ölçüde bugünkü Sivas şehrinin merkezi noktalarını da oluşturmaktadır. Bunlardan Şifahiye Medresesi, 1217'de şifahane ve tıp medresesi olarak yapılmış, ancak günümüze sadece şifahane ulaşmıştır. Çifte Minareli medresenin karşısında ve Hükümet Binası'na 500 m. uzaklıkta bulunan eser, dünyanın ilk tıp merkezidir. Medrese içinde geniş bir avlu ve medrese odaları yer almaktadır (Aktetur ve Kukaracı, 2006, s.464-465). Bu medresenin güneye bakan iç avlusunda I. İzzettin Keykavus'un türbesi bulunmaktadır. Türbenin giriş kısmı ve içi mozaiklerle kaplanmıştır (Çubukçu, 1968, s.42).

⁹ Selçuklular döneminde Anadolu ticaret yolları üzerinde yaklaşık 132 kervansaray ve hanın olduğu tespit edilmiştir. Sivas -Kayseri arasında Karatay, Sultan ve Lala hanları gibi 24 büyük han vardır. Sivas şehir merkezinde, özellikle Murdar ırmak ile Ulu camii arasında fonduk adı verilen daha küçük çok sayıda han mevcuttur (Özbek, 2006, s.410).

kıymetli taşlar ve kuzey ülkelerinin kürkleri kervan ticaretinin ana kollarını oluşturmuştur (Abarju, 1999, s.4). Sivas, XIII. yüzyılda birçok kavimlere mensup tüccarların yerleştiği ve oradan dünyanın her tarafına kervanlar hazırladıkları bir merkez haline gelmiştir (Ünalın, 1997, s.54; Coşkun, 2002, s.132; Tufantoz, 2005, s.151). Halıcılık, dokuma, kuyumculuk, kürkçülükle uğraşan esnafın oturduğu hanlar şehrin merkezini oluşturmuştur. Bakkallar, kasaplar, attarlar, demirciler, iplikçiler, terziler gibi diğer ticaret ve sanat mensupları kendilerine ait çarşılar oturmuşlardır (Mahiroğulları, 1995, s.112; Turan, 1998, s.121). İsimleri bilinen çarşılar arasında Buğday Pazarı, Koyun Pazarı, Bakkallar Çarşısı, Kasaplar Çarşısı, Attarlar Çarşısı, Şevakin Çarşısı, Çırpıcılar Çarşısı, Aşçılar Çarşısı, Demirciler Çarşısı ve Bıçakçılar Çarşısı sayılabilir (Özgüven ve Doyduk, 2006, s.493). Çarşılar iki büyük cadde üzerinde yoğunlaşmış olup, bu caddelerden ilki, şehrin Paşa Kalesi'nin doğusundaki kapıdan başlayan ve Palas kapısında son bulan Uzunçarşı'dır. İkincisi ise Mahalle çarşısı olarak bugün hala bilinen Ulu Camii'nin güneyinden başlamak üzere, kuzeye doğru bedesten ve Subaşı Hanı'nın batısından itibaren Uzunçarşı'yı dikey olarak kesen caddedir (Demirel, 2000, s.73). Günümüzde de bu iki cadde Sivas merkezi çarşılarını oluşturan bir konumda yer almaktadır.

Sivas şehir gelişiminde etkili olan unsurlardan biri de medreselerdir. Sivas'a 1271'de Buruciye, Çifte Minare ve Gök Medrese gibi bu dönemin en gözde sanat eserleri yapılmış ve Anadolu'nun en önemli bilim şehirlerinden biri olmuştur (Turan, 1998, s.123; Mahiroğlu, 2006, s.584).¹⁰ Bütün bu faktörlerle birlikte şehrin gelişmesinde nüfus hareketlerinin etkisi göz ardı edilemez (Fotoğraf 2). XIII. yüzyılda Sivas'ın sosyal ve ekonomik yapısındaki gelişim, nüfus yapısını olumlu yönde etkilemiştir. Anadolu'ya yönelik gerçekleşen göçler, ticaret yolları üzerinde bulunan Sivas'ın nüfusunda önemli artışlara neden olmuştur. XII. yüzyılda 20-25 000 arasında değişen nüfus, dışarıdan gelen göçlerle XIII. yüzyılda 40 000'e ulaşmıştır (Demir, 2005, s.112)¹¹. Selçuklular döneminde Sivas stratejik bir bölge

¹⁰ Buriciye medresesi, 1271 yılında yapılmıştır. Şifahiye medresesinin 30-40 m. yukarısında yer almaktadır. Dört eyvanlı, iki katlı bir yapı olan medrese bakışık planlı bir yapı tarzına sahip olup, çok sayıda odası vardır. Medresenin ön kısmında eski bir hamam kalıntısı bulunmuştur. 1965-1966'da onarılmış ve müze olarak açılmıştır (Aktetur ve Kukaracı, 2006, s.478-481). Gökmedrese 1271 yılında III. Gıyasettin Keyhüsrev'in vezirlerinden Şahin Ata tarafından yaptırılmıştır. Çifte minareli taçkapı, zengin taş süslemeleriyle yapının en görkemli bölümünü oluşturmaktadır. Kapı kemerinin yanlarında 9 tür hayvan başı kabartması vardır. İri yıldız motiflerinin alt bölümünde ise hayat ağacı işlenmiştir. Medrese içinde geniş bir avlu ve medrese odaları yer almaktadır (Tahsin, 1932, s.46; Başar, 2006, s.431). Kale mahallesi Selçuk sokakta bulunan Çifte Minareli medrese ise, aynı yıl Selçuklu sultanlarından III. Gıyasettin Keyhüsrev tarafından yaptırılmıştır. Günümüze sadece taçkapı ve kapının tam üzerinde yükselen iki minare kalmış, minareler sırlı tuğla ve çini ile yapılmıştır (Çubukçu, 1968, s.42; Hafız ve Nafiz, 2005, s.127). Sivas medreselerin bulunduğu yer geçmişte olduğu gibi günümüzde de ana caddenin bulunduğu alanları oluşturmaktadır.

¹¹ Birçok kaynakta Sivas nüfusu ile ilgili 100-120 bin arasında değişen abartılı rakamlara rastlamak mümkündür. Demir'in bildirdiğine göre, İslam şehirlerinde cuma namazı erkek Müslümanların toplandığı meydan camisinde kılındığından, yapılan cami şehrin Müslüman erkek nüfusunun varlığı esasa alınarak yapıldı. 1138'de inşa edildiği görülen Ulu Camii'nin, bu dönemde Sivas'ta tek meydan camii özelliği taşıması ve 3000 kadar cemaati alması şehrin nüfusu hakkında genel tahminlere ulaşılmasını sağlamaktadır (Demir, 2005, s.112). Bu değerlendirme Sivas'ın nüfusunun 100 000'e ulaşamayacağını göstermektedir.

olarak görüldüğünden askeri açıdan da desteklenmiş ve şehir gelişmiştir. Selçuklular döneminde şehir gelişimiyle birlikte çeşitli sorunlarda yaşanmıştır. Örneğin mahalleler organik bir düzensizliğe sahipti. Sokaklar dar ve eğri, çoğunlukla çıkmaz sokak niteliğindedi. Güvenlik nedeniyle ortaya çıkan bu görüntü, aynı zamanda Türk-İslam sentezini yaşayan bir kent kimliğinin de yansımasıydı (Demir, 2005, s.115). Kuzeyden esen rüzgârlara açık olan şehirde toz ve ilkbahar aylarında görülen kırkikindi yağışları sonucunda yollarda oluşan çamur ve Kızılırmak'ta meydana gelen taşkınlar diğer önemli sorunlardı (Yücel, 2007, s.16).

Fotoğraf 2. Çifte Minare'den genel bir görünüm.

Anadolu Selçuklu Devleti 1308 yılında yıkıldıktan sonra, Sivas şehrine Moğollar hâkim olmuş ve onların atadıkları valiler tarafından şehir yönetilmiştir. Moğolların şehrin gelişimine en önemli katkıları su dağıtımı için yaptırarak yeraltı su kanalları olmuştur. Bu kanallar suyu mahalle ve hatta sokaklara kadar ulaştırmış, Sivas'ın su sorunu çözülmüştür (Demir, 2005, s.148). Öte yandan kalıcı hâkimiyet kurma düşüncesiyle Selçuklu dönemine ait eserler büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştır.

Sivas, Selçuklu sonrasında önemli değişimler yaşamıştır. XIV. yüzyılda Anadolu'da yaşanan siyasî olayların olumsuz yansımaları diğer şehirlerde olduğu gibi Sivas'ı da etkilemiştir. Özellikle şehir Osmanlı ve Moğollar arasındaki mücadelede zarar görmüş ve Timur'un yağmalarına maruz kalmıştır. Timur döneminde şehir tahrip edilmiş ve kütüphaneleri yakılmıştır (Çubukçu, 1968, s.33; Cevad, 2002, s.160). İran'da İlhanlı İmparatorluğu'nun çökmesiyle (1335), 1338'de Eratnalılara ve 1381'de Kadı Burhanettin'in eline geçen Sivas, her iki beylik tarafından da başkent ilan edilmiştir. İbn-i Batuta şehri inşa tarzı güzel, sokakları geniş ve çarşıları kalabalık diye tanımlasa da bu durum kısa sürmüştür (Mahiroğulları, 2001, s.18-19; Coşkun, 2002, s.134; Şeker, 2006, s.368-371; Gökhan, 2006, s.93). Çünkü Batı Anadolu'da Osmanlıların ortaya çıkmasıyla (1300-1360) politik ve ticarî ağırlık merkezi Batı Anadolu'ya kaymış ve Sivas şehri bu dönemde gerilemeye başlamıştır (İnancık, 2003, s.129). Şehrin Osmanlı topraklarına katılması ise 1398'de Yıldırım Beyazıt tarafından gerçekleştirilmiştir (Demirel, 1998, s.11). Osmanlılar döneminde Sivas askeri açıdan önemli şehir

konumunu korumuştur. Timur istilasında önemli ölçüde nüfus kaybına uğrayan şehrin, camii, mescit, zaviye ve özellikle kale gibi benzeri mimari yapıları büyük bir yıkıma maruz kalmıştır. Osmanlı döneminde şehir yeniden inşa edilmeye çalışılmıştır (Demirel, 2000, s.18). Şehrin merkezini, Selçuklularda olduğu gibi Ulucami ve yakın çevresi oluşturmuştur. Evliya Çelebi, şehri XVII. yüzyılda surlar içinde 4600 evin bulunduğu ve mahalle sayısının 40'a yaklaştığı bilgisini vererek,¹² Sivas'ın çarşısı, camileri, hanları, medreseleri, hamamları ve pazarlarını tasvir etmiş ve o dönemin sosyo-ekonomik yapısını ortaya koymuştur. Sivas'ta sur içinde ve dışında 6060 evden söz eden seyyah, sur içindeki evlerin bahçesiz olduğunu ve çok sayıda hanın bulunduğunu belirtmiştir (Çelebi, 1314, s.120-123; Bilget, 1993, s.46). Sivas'ta hanların varlığı şehrin ticaret açısından bu dönemde güçlü olduğunu göstermektedir. Nitekim şehrin 1574-1700 tarihleri arasında kuzey, kuzeybatı ve doğu yönünde büyümesi ve yeni mahallelerin oluşması da bu durumu doğrulamıştır (Demirel, 2006, s.45).¹³ Nitekim Bezicitarla, Hacı Zahid, Kaleardı, Palas, Pulurtepe, ve Ulucami gibi eski mahallelerin yanında Ağcabölge, Baldırpazarı, Örtülüpınar, Oğlançavuş, Çarşı, Meydan ve Ağadeğirmeni gibi yeni mahalleler oluşturulmuştur (Demirel, 2000, s.40; Özgüven ve Doyduk, 2006, s.493). XVI. yüzyıl sonlarından XIX. yüzyıl ortalarına kadar geçen dönemde şehirde mahalle sayısında artışlar olmuş, ancak nüfus aynı paralele bir yükseliş göstermemiştir. Sivas'ta 1827 yılında toplam 3833 hane, 20'sinde sadece Müslüman ve 39'unu da gayrimüslim ve Müslüman nüfusun bir arada yaşadığı 59 mahalle bulunmaktaydı (Demirel, 2000, s.46). 1831 nüfus sayım sonuçlarına göre Sivas şehrinde 8 253'ünü (% 67.21) Müslüman ve 4 026'sını (% 32.78) gayrimüslimlerden oluşan toplam 12 279 erkek ve bir o kadar da kadın nüfus ilave edilmiştir. Buna göre 1831'de toplam nüfus 24 558'dir (Gökçe, 2007, s.227).

Tanzimat'ın ilanından önce Sivas'ı ziyaret eden Moltke kenti ağaçsız bir ovada, evlerin toprak damlı ve yolların çamurlu olduğundan bahsetmektedir (Akpolat, 2007: 29). Tanzimat sonrasında ise yeni yönetim anlayışı ile Osmanlı şehirlerinin yapısında önemli dönüşümler olmuştur.¹⁴ Osmanlı, Sivas'ı 1864 yılında vilayet yapmış, kendisine Amasya, Tokat ve Şebinkarahisar sancakları bağlamıştır (Ökmen, 1996, s.75). Bu bağlamda şehirde

¹² Osmanlılarda mahallelerin ad almasına neden olan sebepleri şu şekilde sıralamak mümkündür: 1. Mahallede oturanların, daha çok geldikleri yerlerin isimleriyle anılmaları, 2. Derviş ve Şeyh isimleri, 3. Şair ve âlim isimleri, 4. Esnaf isimleri, 5. Çarşı ve Pazar isimleri, 6. Cami, türbe, mescit, medrese ve imaret isimleri, 7. Bulunduğu coğrafi mekânda kaynaklanan isimler, 8. Şehre hizmet etmiş devlet adamlarının isimleri (Demirel, 2000, s.16).

¹³ 16. yüzyılın ikinci yarısında isimleri ilk defa kaynaklara geçen Baba Uryan Mahallesi, bugün Murdar ırmağın kuzeyi boyunca gelişmiş olan Subaşı mahallesidir. Yine şehrin kuzeyinde 16. yüzyılda kurulan Ali Baba mahallesi de bugün mevcudiyetini sürdürmektedir (Demirel, 2006, s.44).

¹⁴ Batı'dan alınmış yasalar, yönetmelikler ve yöntemler, yine Batı'dan alınmış kurumlar aracılığıyla Osmanlı şehirlerine uygulanmaya başlamıştır. Batı kent planlamasının, yeni yapılan yapıları geriye çekerek sokakları genişletme ve yeni parsellasyon ilkeleri gibi dönemin ileri tekniklerini içeren "İ Ebniye Nizamnamesi" 1848'te yürürlüğe girmiştir. 1856'da ise kent planlamasının en önemli araçlarından biri olan istimlak işlerini düzenleyen nizamname uygulamaya konulmuş ve kentlerin görünümü değişmeye başlamıştır. Özellikle Tanzimat sonrasında yeni haklar kazanan gayrimüslimler, şehirde çok sayıda okul ve kilise inşa etmişlerdir (Akpolat, 2007, s.1-3).

ticaret az da olsa canlanmaya başlamış, İran ve Suriye'den gelen yabancı malların Anadolu sancaklarına dağıtımı Sivas'taki hanlar aracılığı ile yapılmıştır (Mahiroğulları, 2003, s.23). Böylelikle şehir dışarıdan göç almış, toprakları yerleşime açılmıştır. 1875 yılında nüfusu 55000 civarında olan (Çubukçu, 1968, s.11) Sivas şehri, Meraküm dağının eteklerinde Kızılırmak'ın sağ kıyısından 2 km. uzaklıkta ve deniz seviyesinden 1302 m. yüksek bir konumda yer almıştır (Cevad, 2002, s.159). Meraküm yaylası ve dağından gelen iki akarsu, doğuda Mısmıl Irmak ve batıda Tavra Deresi arasında kalan alan, şehrin asıl kuruluş sahasını teşkil etmiş, şehrin merkezi doğuya kaydırılmıştır. Cevad, kuzey güney doğrultusunda uzanan şehrin çevresinin yaklaşık 7 km. uzunluğunda, sokaklarının dar ve çamurlu olduğu ifade etmiştir (Cevad, 2002, s.159). Yine 1880'li yılların başında Sivas'ta bulunan Cuinet'in şehrin görünümüne yönelik tespitleri önemlidir. Cuinet'in gözlemlerine göre, meskenlerin çoğu siyah kerpiçten olup, üstleri toprakla örtülmüştür.¹⁵ Bu dönemde toprak binalı ev yapımı vilayet denetimince yasaklanmış, kiremit kaplı ahşap çatı yapımı mecbur tutulmuş ve şehir merkezine büyük inşaatlar yapılmaya başlamıştır (Cuinet, 1892, s.664-665, akt. Mahiroğulları, 1993, s.15). Yine Cuinet bu dönemde şehir nüfusu hakkında bilgi vermiştir. Ona göre 43 000 olan nüfusun 32 000'i Müslüman, 9 000'i Ermeni ve 1 500'i Rum'dur (Cuinet, 1892, akt. Darkot, 1966, s.573).

Osmanlı döneminde Avrupa'da eğitim almış dönemin valileri Sivas şehrinin planlanmasında önemli katkı sağlamışlardır. Özellikle İsmail Hakkı Paşa (1880-1882) ve Halil Rıfat Paşa (1882-1885) Sivas şehrinin gelişmesindeki iki önemli isimdir. İsmail Hakkı Paşa, alt yapı hizmetlerinden yoksun, kıvrımlı ve inişli yollara sahip Sivas şehrinde yol tamir ve kaldırım yapma işleriyle öncelikle ilgilenmiş, sel baskınından insanların mal ve can kaybına uğramasını engellemek için şehrin içinden geçen akarsuların kenarlarına set duvar inşa etmek istemiş, ancak ödenek yokuşuyla gerçekleştirilememiş ise de buradaki riskli binaları yıktırması ve şehir merkezinde mezbelelik olarak kullanılan araziye temizleterek millet bahçesi haline getirmiştir (Kuzucu, 2007, s.340).

1882-1885 yılları arasında Sivas'ta valilik yapan Halil Rıfat Paşa ise bayındırlık çalışmalarına önem vermiş, o devrin bölgeselleşmiş stiliyle, Hükümet binası, kışlalar, okullar ve Taşhan gibi yeni yapılar inşa ettirmiştir (Yıldırım, 1993, s.25). Ayrıca hükümet binasının arkasında 25 odalı bir konak, 700-800 kişilik bir hapisane ve üç hastahane yapılmıştır (Karaman, 2002, s.116). Böylece kentsel kimliği ve bulunduğu coğrafyanın sunduğu avantajlar nedeniyle şehir önemli bir gelişim imkânı bulmuştur. Halil Rıfat Paşa, Kemer mevkiinde inşa ettirdiği un fabrikasının yanına, halka

açık bir bahçe kurdu muştur.¹⁶ (Kuzucu, 2007, s.340). Yine yol çalışmalarına önem vermiş, yüzlerce kilometre yol ve köprü yaptırarak, (Mahiroğulları, 2003, s.24). Sivas'ın yakın çevre ile bağlantısını sağlayacak yol güzergâhlarını tamamlamıştır. Kızılırmak'ın her iki yakasını birbirine bağlayan, Bağdat ve Kayseri güzergâhları üzerinde on beşer gözlü iki köprü yapılmış, Roma döneminden kalma Tokat üzerinde bulunan üçüncü ve on gözlü köprü ise onarılmıştır (Cevad, 2002, s.159). Bu köprülerden Bağdat günümüzdeki adıyla Eğri Köprü restore edilinceye kadar kullanılmış, restore edildikten sonra yakın çevresi yeşil alan olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Karaman'ın bildirdiğine göre 1884 yılında şehre 20 km. uzaklıkta bulunan köprü, bugün şehrin içinde kalmıştır (Karaman, 2002, s.117). Diğer taraftan Kayseri yolu üzerinde bulunan Kızılırmak Köprüsü halen kullanılmaktadır. Karşıyaka ve Esentepe mahallelerinin içinde kalan köprü, doğal dokusunu korumuştur. XIX. yüzyılda şehrin dışında kalan köprülerin bugünkü konumları şehrin gelişim yönü hakkında da bilgi vermektedir. Doğu-Batı yönünde akış gösteren Kızılırmak'ın üzerindeki köprülerin yerleşmenin içinde kalması, şehrin uzanışının da doğu-batı yönünde olduğunun ispatıdır. Ayrıca Sivas- Samsun arasındaki ticaret yolunun 1888 yılında işlek olması ve dördüncü Ordu-yu Hümayun'un kuvvetlerinin ve erzak depolarının bulunması, şehrin stratejik ve ekonomik açıdan önemli bir noktada bulunduğunu göstermektedir (Karaman, 2001: 102). Şehrin bu dönem nüfusunun 43 000 olduğu tahmin edilmektedir (Turan, 1998, s.128). Özellikle Sivas, 1854-1856 Kırım Savaşı ve 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşlarından sonra Kafkaslar'dan 11.000 ve Balkanlardan 6000 kişi göç almıştır (Abarju, 1999, s.61). Nitekim 1903 yılı Vilayet Salnamesine göre şehir nüfusu 101 148'dir (Özey, 2003, s.137).

Sivas, 1922 yılında sancakların kaldırılması üzerine Amasya, Tokat, Şebinkarahisar sancakları olarak ayrılıp birer bağımsız il olmuşlardır (Ökmen, 1996, s.75). Bu yeni düzenleme ile Sivas 28480 km. ile 10 ilçe, 32 bucağı, 26 belediyesi, 14 kasabası, 1281 köyü ve 768 mezrası ile bir il durumuna gelmiştir (Alkan, 1991, s.8).

Cumhuriyet öncesinde Sivas, bazen ekonomik ve kültürel bağlamda Anadolu'nun önemli şehirleri arasında yer almış, bazen de sönük dönemler yaşamıştır. Cumhuriyet şehirleri içinde ise Sivas'ın ayrı bir önemi vardır. Milli Mücadele'nin başlangıcında üstlendiği görevle, Anadolu'daki direniş hareketinin ulusallaşması ve merkezileşmesinde önemli bir nokta oluşturan 4 Eylül 1919'da Sivas Kongresi burada yapılmıştır (Tamer, 2004, s.24). Sivas'ta alınan kararlarla yeni bir devletin temelleri atılmıştır.

Cumhuriyet Döneminde Sivas Şehri

Cumhuriyetin ilk yıllarında Sivas şehrinin görünümünde hızlı bir değişim yaşanmamış, gerek nüfus gerekse sanayi açısından gelişmeyen, diğer Anadolu kentlerinden farklı bir görünüm sunmayan şehir, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durgunluğun görüntüsünü yansıtmıştır. 1900-1923 yılları arasında Sivas'ta tamamen küçük sanayi ve tarım egemen olmuştur (Ökmen, 2006, s.241). Cumhuriyet döneminde Sivas'ın şehir gelişimini daha iyi yansıtabilmek için 1923-1940 yılları arası olağan şehirleşme hareketleri ve

¹⁵ Şehri oluşturan meskenlerin çoğunun kerpiç olması neden günümüze kadar tarihi bir dokunun oluşmadığını açıklamaktadır. Çünkü kerpiç meskenler iklim başta olmak üzere dış süreçler karşısında dayanıksızdır. Kısa sürede oturulamaz hale gelen meskenlerin yerini ya tekrar kerpiç meskenler ya da sosyo-ekonomik düzeyin artışıyla birlikte ahşap meskenler almıştır. Meskenlerin planlanmasında din ve iklim etkili olmuştur. Meskenlerde haremlik ve selamlık adı verilen iki düzenlemeye gidilmiş, evler bodrum, zemin ve birinci kattan oluşmuştur. Sivas'ın soğuk iklimini ev içerisinde yumuşatmak amacıyla meskenler zemin kat, killer, küçük ocaklık ve az sayıda odadan meydana gelmiştir (Bilget, 1993, s.47).

¹⁶ Bugün Paşa fabrikası olarak bilinen Sivas'a yaklaşık 7 km uzağında yer alan bu bahçe, çağımızın gereklerine göre yeniden düzenlenmiş mesire alanı olarak kullanılmaktadır.

şehir planlaması, 1941–1970 yılları arasında yapılan çeşitli fabrikalar ve işçi göçleri, 1970–1999 ikinci şehir planlaması ve 2000 sonrası olarak dört ayrı dönemde ele almak yararlı olacaktır.

1923–1940 yılları arası olağan şehirleşme hareketleri incelendiğinde, Sivas şehri, Cumhuriyetin ilk yıllarında küçük bir şehir görünümündedir. Bugün hükümet meydanından istasyona uzanan caddenin bulunduğu yerlerde evler ve bahçeler, demiryolları işletme binası, lojmanlar, numune hastanesi ve öğretmen evlerinin bulunduğu yerlerde ise şehir mezarlığı vardı (Önder, 1970: 84). Sivas ili şehir nüfusu 1927 yılında 57053 ve merkez ilçe nüfusu 28 000'di (Aslanoğlu, 1964, s.56; Akbulut, 2007, s.87).¹⁷

Sivas şehrinin esas gelişimi 1930 yılında hazırlanan şehir planı ile olmuştur. Ancak 1937 yılına kadar Selçukluların çizdiği şehir sınırlarına bağlı kalmış, bu tarihten sonra Sivas şehri, ilk önce kuzeybatıya daha sonra da batıya doğru gelişerek Selçuklu şehir sınırlarını aşmış ve kısmen bugünkü gelişim noktalarını büyük ölçüde belirlemiştir (Demir, 2005, s.150). Bu sınırların aşılmasında; şehrin Cumhuriyet sonrasında hızlı bir ekonomik büyüme yaşaması, 1930'da demiryolu hattı ve 1939'da cer atölyesinin yapılması etkili olmuştur (Aslanoğlu, 1964, s.24). Sanayileşme ve ulaşımdaki gelişmeler şehrin gelişimini sağlamış Sivas, kırsal kesimden, çevre illerden göç almış ve 1940 yılında şehir nüfusu 78 701'e merkez ilçe nüfusu 42 000'e yükselmiştir (Akbulut, 2007, s.87; TÜİK).¹⁸ Şehir demiryolu hattı ve cer atölyesinin bulunduğu bugün İstasyon Caddesi denilen alana doğru gelişmeye başlamış, bahçeler önemli ölçüde yerleşmeye açılmış ve şehir mezarlığı kalkmıştır (Fotoğraf 3).

1941–1970 yılları arasında Sivas'ın olağan şehirleşme süreci devam etmiş, 1943'te çimento fabrikası ve 1966'da havaalanı yapılmıştır. Özellikle şehrin batı yönünde gelişimi devam etmiş, bunda demiryolu ve Sivas- Ankara karayolunun varlığı önem taşımış, askerî garnizonun şehir merkezine konuşturulması da bu gelişmeye ayrıca katkı sağlamıştır. Öte taraftan Türkiye'de II. Dünya Savaşı nedeniyle 1940- 1945 döneminde ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda durağan bir dönem yaşanması şehirleşme hareketlerini dolayısıyla şehir gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir (Darkot, 1961, s.5; Doğanay, 1994). 1940 yılındaki şehir nüfusu, 1945 yılında 80 019'a ve 1950 yılında 92 352'ye, merkez ilçe nüfusu 1945 yılında 45 000'e ve 1950 yılında 53 000'e yükselmiştir (Aslanoğlu, 1964, s.56; Akbulut, 2007, s.87; TÜİK).¹⁹ Sivas'ta nüfus hareketlerinde bir durgunluk dönemi yaşanmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye sanayileşme faaliyetleri başta olmak üzere hızlı bir değişim sürecine girmiş ve devamında ortaya çıkan şehirleşme hareketleri, diğer şehirlerde olduğu gibi Sivas şehrinin gelişimini de olumlu yönde etkilemiştir. Sanayileşmenin ihtiyaç duyduğu insan gücü kırsal kesimden

karşılanmış ve bu dönemde kırsal alanlardan şehirlere nüfus hareketleri gerçekleşmiştir. Sivas şehir nüfusu 1960 yılında 149 491'e ve merkez ilçe nüfusu 93 368'e yükselmiştir. Artan nüfus yeni yerleşim alanlarının oluşmasına ve şehrin yaklaşık 600 ha. büyümesini sağlamıştır (Ökmen, 2006, s.242).

Fotoğraf 3. İstasyon caddesinden genel bir görünüm.

1960'lı yıllarda Sivas şehrinin fiziki görünümüne bakıldığında, modern binalar ve geniş yollar dikkat çekmektedir. İstasyon ve Hükümet konağı arasında uzanan, iki tarafı ağaçlı ve yer yer park alanlarının ayrıldığı 990 m. uzunluğundaki İsmet Paşa Caddesi ilin geniş caddelerinden birini oluşturmaktadır. Yaklaşık 2000 m. uzunluğunda olan ve Hükümet Konağı'ndan güneye doğru uzanan Cumhuriyet Caddesi'nin her iki yanında başlıca büyük binalar, iş hanları, acente ve mağazalar gibi birçok ticaret yerleri sıralanmıştır. Cumhuriyet Caddesi şehrin en işlek yeridir. Yine şehrin 3 km. güney tarafında şehirlerarası otobüs terminali 1964 yılında hizmete açılmış (Soğucak, 1967, s.6) ve şehrin güneye doğru kısmen gelişmesinde etkili olmuştur. Şehrin gelişimi ise çoğunlukla batı- güneybatı ve kısmen doğu yönünde yeni yerleşim sahalarının ve mahallelerin oluşturulmasıyla devam etmiştir (Demirel, 2006, s.47). Nitekim 1967 yılında mahalle sayısı 232 olan şehrin en az nüfuslu mahallesi Kılavuz, en fazla nüfuslu mahallesi ise Altıntabak'tır. Altıntabak mahallesinde nüfusun fazla olması arsa fiyatlarının ucuz olması ve kırsal kesimden gelen nüfusla ilgili olup, bu mahallelerde gecekondü semtleri oluşmuş ve şehir plansız bir gelişim göstermiştir. Altıntabak Mahallesi, Aydoğan, Yenimahalle, Çiçekli ve Mehmet Paşa mahalleleri gibi kısmen veya tamamen imar planı dışında kalan yerleşme alanlarında imar planına uyulmadığından, genellikle arazi sahiplerinin kendi ifrazlı arsaları üzerinde gecekondü şeklinde ruhsatsız bina inşa etmeleriyle olmuştur (Ökmen, 2006, s.258).

Sivas şehri 1968 yılında kalkınmada öncelikli yöreler kapsamına alınmış, vergi muafiyetleri ve teşviklerle gelişmeler görülmüştür. 1970–1999 yılları arasında Sivas şehrinde nüfus artmış ve yeni etki alanları oluşmuştur. Sivas'ın 1975'de şehir nüfusu 238 318'e, merkez ilçe nüfusu 149 201'e ve 1980'de şehir nüfusu 273 215'e ve merkez ilçe nüfusu 172 864'e yükselmiştir (Akbulut, 2007, s.87, TÜİK). Nüfus artışıyla ortaya çıkan yeni yerleşim alanları dışında, Sivas'ın gelişimin de 1973 yılında Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi, 1976 yılında Beton Travers fabrikası, 4. Demir Çelik sanayisinin kuruluşu, şehir içi otobüs güzergâhlarında

¹⁷ Sivas'ta ilk düzenli nüfus sayımları 1927 yılında yapılmıştır. Bu çalışmada 1927–2000 yılları arası il şehir ve kır nüfusu Türkiye İstatistik Kurumu verilerinden yararlanılarak değerlendirilmiştir.

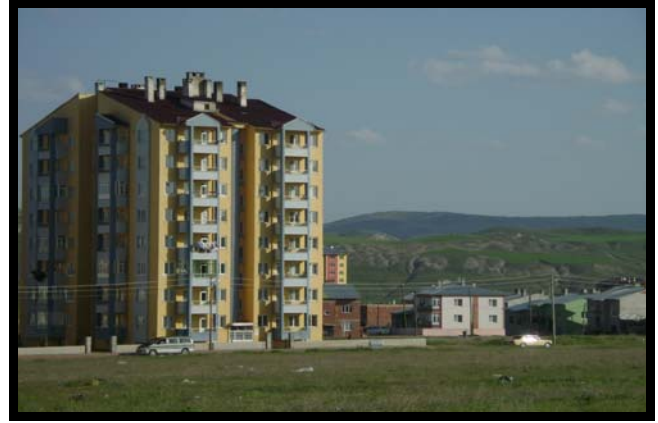
¹⁸ Sivas, Cumhuriyet ilk yıllarından 1990'lı yılların ortalarına kadar kırsal nüfusun güçlü olduğu bir il konumundadır. Ancak kır nüfusunun kendi içindeki büyümesi dikkate alındığında azaldığı görülmektedir. 1935 yılında % 84.96 ila Cumhuriyet dönemi içinde kır nüfusun en yüksek oran, 2000 yılında % 44.14'e düşmüştür (Akbulut, 2007, s.87).

¹⁹ Sivas, Cumhuriyet ilk yıllarından 1990'lı yılların ortalarına kadar kırsal nüfusun güçlü olduğu bir il konumundadır. Ancak kır nüfusunun kendi içindeki büyümesi dikkate alındığında azaldığı görülmektedir. 1935 yılında % 84.96 ila Cumhuriyet dönemi içinde kır nüfusun en yüksek oran, 2000 yılında % 44.14'e düşmüştür (Akbulut, 2007, s.87).

yapılan değişiklikler ve 1982 yılında Cumhuriyet Üniversitesi'nin açılması etkili olmuştur. Böylece şehrin gelişimi batı ve güneybatı yönünde gerçekleşmiş ve Yenişehir Mahallesi gibi yeni yerleşim alanları ortaya çıkmış, 1985 yılında ilçe merkez nüfusu 198 553'e yükselmiştir. Bütün gelişmelere rağmen 1985 yılında 315 336 kişi olan il şehir nüfusu, 456 873 kişi olan kır nüfusunun gerisinde kalmıştır. Bu durumun başlıca nedenleri; kapalı bir ticaret anlayışının hâkim olması, tarımsal faaliyetlerin halen ön planda yer alması ve Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren sanayide kamu yatırımlarının sosyo-ekonomik yapıya yansımalarının yetersiz olmasıdır (Ökmen, 2006, s.246).²⁰ Nitekim sosyo-ekonomik yapılanmadaki yetersizlik, göç olgusunu beraberinde getirmiş ve bu durum Sivas şehir gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir. Örneğin, 1975-1985 yılları arasında ilden 35 023 kişi İstanbul'a, 9 975 kişi Ankara'ya ve 5 127 kişi Kayseri'ye göç etmiştir (Garipağaoğlu, 1999, s.81).

Sivas'ta kır nüfusunun şehir gelişimine etkileri sözkonusudur. Özellikle 1970 yılından beri sürekli azalış gösteren, şehre yönelen bu nüfus, gelir düzeylerinin düşük olması ve kültürel farklılıklar nedeniyle imara açılmayan alanlara yönelmişler ve buralara gecekondular tarzında yerleşme alanları oluşturarak şehrin görünümünü olumsuz yönde değiştirmekle birlikte, şehrin büyüme sınırlarını da genişletmişlerdir. Nitekim 1990 yılında ilin şehir nüfusu 381 947 ve merkez ilçe nüfusu 221 512'dir (Ökmen, 2006, s.243; Akbulut, 2007, s.87). Sivas'ta 1990 yılından itibaren plansız ve sağlıklı şehirleşmenin önüne geçmek üzere imar çalışmalarına hız verilmiştir. Özellikle, plansız yapılaşmanın ve gecekonduların yoğun olduğu mahallelerde 18. madde uygulaması başlatılmış ve şehir gelişiminde sağlıklı yapılanmanın önüne geçilmeye çalışılmıştır.²¹ Gecekondulaşmayı önlemek amacıyla üç adet Gecekondu Önleme Bölgesi oluşturulmuştur. Bu bölgelerden biri olan Yenidoğan Mahallesi'nde 300 dönümlük bir arazinin, arsa sahipleri ile anlaşarak parselasyonu tamamlanmış, bu bölgede imar parselleri oluşturularak, arsa bedelleri taksitlendirilmek suretiyle dar gelirli ve konutu olmayan vatandaşlara tahsis edilmiştir. Kılavuz Mahallesi'nde oluşturulan Gecekondu Önleme Bölgesi ise yaklaşık 670.000 m² kapsamaktadır. Yenidoğan ve Kılavuz Mahallesi'nde oluşturulan bu uygulamaların olumlu karşılanması ve vatandaşların isteği üzerine Alibaba Mahallesi'nde de

gecekondu önleme bölgesi oluşturulması karara bağlanmıştır (Ökmen, 2006, s.261). İmar planları ve projeleri ile altyapıları belediyece yapılarak dar gelirli vatandaşlara ucuza verilen bu arsalar üzerine inşa edilen yapılar gecekondulaşmayı kısmen engellemiş gibi görünse de sağlıklı şehirleşmenin önüne geçememiş, çarpık bir şehir ortaya çıkmaya başlamıştır. Ayrıca Kılavuz ve Şeyhşamil Mahalleleri'nde olduğu gibi sitelerin karşısına yapılan bu evler şehirdeki sosyal tabakalaşma derinliğini, gelir durumundaki farklılığı ve şehirselleşme sorunları yansıtmıştır (Fotoğraf 4).

Fotoğraf 4. Şeyhşamil Mahallesi'nde çarpık kentleşmenin genel bir görünümü.

Sivas'ta 2000 yılından itibaren şehrin iklim ve zemin niteliği dikkate alınarak karışık bir şehir planlaması yapılmış ve şehir doğu-batı hâkim yön olmak kaydıyla farklı yönlerde doğru geliştirilmeye çalışılmıştır (Şekil 3). Yeni yapılan TOKİ evleri ile şehir arasında oluşan mesafenin kapatılması noktasında üniversitenin etkinliği artırılmaya çalışılmış, Bağdat caddesinde yeni uygulamalar yapılmış, Kızıllırmak çevresi düzenlenerek, yapılaşma özendirilmeye çalışılmış, böylece şehir güneybatıya doğru gelişmeye başlamıştır. Bununla birlikte şehir içinde planlı bir düzenlemeye de gidilmiştir. Geçmişte gecekondulaşmanın ve sağlıklı yapılanmanın olduğu Altıntabak mahallesinde yeni imar planlarının uygulanması ve buralarda şehir peyzajına uygun düzenlemeler yapılmıştır. Yine şehrin gelişiminde önemli rol oynayan akarsu ve kolları Aksu Projesi'nde olduğu gibi ıslah edilmiş ve yerleşme açısından cazip hale getirilmeye çalışılmıştır.²² Mısırlırmak içinden tekrar su geçirilerek, su boyunca mevcut yerleşim alanları oluşturulması ve eski yerleşim alanlarının düzenlenmesi sağlanmış ve şehrin yeni gelişim yönünün güneye doğru yönlendirilmesi planlanmıştır (Fotoğraf 5). Bu çerçevede şehrin içinde kalmış olan küçük sanayi bölgesinin taşınmasına karar verilmiştir. Şehrin gelişimi ve güzelleşmesi, turizm açısından kültür potansiyelinden yararlanmak amacıyla Kültür Kenti Projesi

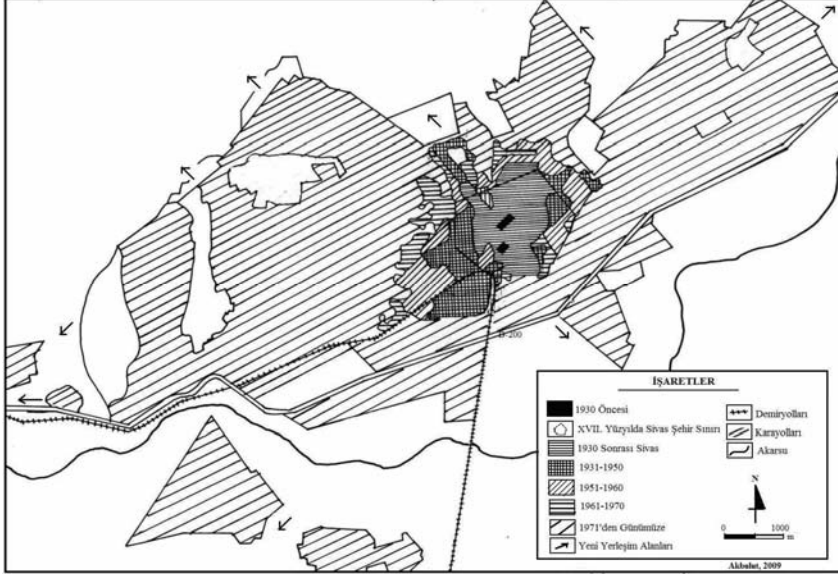
²⁰ Sivas'ta istihdam ve iş gücü ile ilgili bir araştırmaya göre faal nüfusun % 74,4'ü tarım ve hayvancılık, % 4,8'i sanayi, %17'si hizmet ve % 3,7'si diğer dallarda istihdam edilmektedir. 2000 yılında ise faal nüfusun % 66,5'i tarım ve hayvancılık, % 5,4'ü sanayi, %24,1'i hizmet ve % 4'ü diğer dallarda istihdam edilmekte, şehirde önemli bir ekonomik büyüme gözlenmemekte, tarım ve hayvancılık halen ekonomide belirleyici rol oynamaktadır (Akbulut, 2007, s.96). Bu durum Kalkınma Öncelikli Yörelere arasında yer alan Sivas ilinde istenilen hedeflere tam olarak ulaşamadığını göstermektedir.

²¹ 3194 sayılı İmar Yasasının 18. maddesi imar planlarının uygulanması amacıyla hamur kuralını ön görmektedir. Düzenleyici birleştirme kuralı, imar sınırları içindeki taşınmaz mallar için kullanılabilen bir yetkidir. 18. madde uygulamasının, şehirde düzenli yapılanmanın sağlanması, teknik ve sosyal alt yapının sağlıklı gelişmesi, imar planlarına uygun şekilde ruhsatlı ve çok katlı inşaat yapımına hazır parseller oluşturulabilmesi, imar planındaki yolların, parkların, cami, karakol, otopark, sağlık ocağı ve okulların şahıs mülkiyetinden çıkmasıyla bu alanların halkın kullanımına açılması gibi yararları vardır. Ayrıca 18. madde uygulaması sonucu hisseli kadaströ parselleri, müstakil imar parseli haline geleceğinden artık kaçak inşaat yapımının ortadan kalkması söz konusudur (Ökmen, 2006, s.260).

²² 1970'lerde Çubukçu'nun bildirdiğine göre sebze bahçelerinin bulunduğu dar bir düzlük diye tasvir ettiği Mısırlırmak çevresi kısmen yerleşim birimleriyle çevrelenmiştir (Çubukçu, 1968, s.28). Şehir nüfusunun artışıyla birlikte Mısırlırmak'a bağlı küçük çayların bulunduğu yataklar doldurulmuş, yerleşime açılmış ve bu ırmağın suyunun bir kısmı bugün Dört Eylül Barajına yönlendirilmiş, şehir içinde önemli bir çevre sorunu oluşturan bir kısmı da Aksu Projesi adı altında ıslah edilmiştir.

uygulanmış ve büyük kitlesel parklar yapılmıştır. Selçuklu mimarisini tam olarak açığa çıkaran bu proje başarılı olması yanında, bu alanlardaki ağaçların peyzaja uygun korunmaması ve halkın dinlenme alanlarından biri olan Cıbillar parkının tamamen kaldırılması önemli sorunlar arasındadır.

Şekil 3. Sivas Şehrinin Yatay Gelişimi

sadece hızlandıracaktır. Yine mevcut alanın güneyinde bulunan Karşıyaka Mahallesi, yakınında bulunan Çimento fabrikası nedeniyle uzun yıllar şehir gelişiminin gerisinde kalmış, özellikle alt yapı, şehrin evsel atık alanı sahasına yakınlığı nedeniyle çevre sorunları yaşamıştır. Otobüs terminalinin Karşıyaka Mahallesine yakın olması burada yerleşmenin gelişimini olumlu yönde etkileyecektir. Öte taraftan mevcut otogar konumundan dolayı çok sayıda avantaja sahiptir. Şehir merkezi, şehir içi otobüs durakları ve Sivas Garı'na yakın olan otogar bugün Sivas'ın ihtiyacı karşılayacak düzeydedir. Farklı ulaşım araçlarını kullanan yolcular için otogar avantajlar sunmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Tarihsel süreçte coğrafya, ulaşım yolları, ticaret ve nüfus gibi faktörlerin etkisiyle gelişen bir şehir konumundaki Sivas'ta bu faktörlerden birini öne çıkarmak yanlış olur. Doğal ve beşeri faktörlerin etkisiyle Sivas tarihin ilk dönemlerinden beri Anadolu'nun önemli kentlerinden biri olma özelliğini korumuştur. Bazen başkent, bazen de uluslararası ticaretin yapıldığı nirengi noktasına ulaşan şehir, Kızılıрмаğın 2 km. uzaklıkta taşkın ovasının kenarında kurulmuştur. Sivas şehrinde 1937 yılına kadar Selçuklu şehir planına uygun kalmış, 1970'den sonra Doğu-Batı hâkim yön olmak üzere farklı yönlerde hem yatay hem de dikey olarak gelişmeye devam etmiştir.

Bugün Sivas, Çeltik Dağı ile Çavuş dağlarının devamı olan Boztepe, Kireçli tepelerinin eteklerinde, güneyde doğu-batı yönünde akan Kızılıрмаğın meydana getirdiği bir düzlük üzerinde yer almakta, şehir merkezinin en yüksek noktalarını Esen Tepe, Numune hastahanesi ile Kale Parkı, en alçak noktasını ise Gökmedrese ve yakın çevresi oluşturur (Çubukçu, 1968, s.22). Şehir, geçmişte olduğu gibi topografyaya ve akarsulara uyan organik bir gelişme çizgisi gösterir ve bütün yollar Cumhuriyet Alanında birleşir, bu durum şehrin radyal bir görünüm kazanmasını sağlar.

Şehrin gelecekte gelişimini sağlıklı ve planlı sürdürebilmesi için: Şehrin gelişmesi ve nüfus artışıyla birlikte

ortaya çıkan çevre, altyapı ve imar sorunlarının çözümlenmesi; yatay ve dikey büyümede coğrafi koşulların özellikle iklim ve topografyanın dikkate alınması; Şehir merkezinde, yeni yerleşime açılan alanlarda, Kızılırmak ve taşkın alanında büyük ekoparklara yer verilmesi, ırmak çevresinde çok katlı binaların yapılmasına izin verilmemesi; şehir içinde kalan gecekondular ve sağlıksız planlanan yerleşim alanlarının öncelikle düzenlenmesi; Aksu projesinde olduğu gibi şehre yakın akış gösteren Pünzürük ve diğer küçük kolların ıslah edilmesi ve yerleşme alanları oluşturulması; evsel atık alanlarının yerleşim alanlarının

Fotoğraf 5. Aksu Projesi sonrasında Mısmılırmak'ın genel bir görünümü.

Şehrin gelişim yönü ile ilgili diğer bir düşünce ise mevcut otobüs terminalinin şehrin batısında geçmişte kurulması planlanan eski şeker fabrikası yerine taşınmasıdır. Bu düşüncüyü farklı açılardan değerlendirmek gerekmektedir. Anadolu'da şehirler genellikle batıya doğru gelişmekte ve ulaşım güzergâhları şehir gelişiminde belirleyici olmaktadır. Burada kurulacak olan otogar, şehrin bu yöndeki büyümesini

uzağına taşınması; tramvay sisteminin getirilmesi; şehirde sanayi ve hizmet sektörünün, özellikle de kırsal kesimin güçlendirilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Abarju, F. (1999). *Sivas'ta iktisadi ve sosyal hayata bir bakış (1930-1935)*. Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Akbulut, G. (2007). Sivas ilinin başlıca nüfus özellikleri. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(1), 83-100.
- Akpolat, M. S. (2007, Mayıs). Tanzimat sonrasında Sivas'taki imar etkinlikleri ve Taşhan. *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri-III*, 1-10.
- Aktemur, A. M. ve Kukaracı, İ. U. (2006). Anadolu Selçuklu devri Sivas yapılarında taş süslemeciliği. *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül- 1 Ekim 2005)*, 464-489.
- Alagöz, C.A., (1967), *Sivas çevresi ve doğusunda jips kartısı olayları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Alkan, A. T. (1991). Birinci dünya harbinde Sivaslı bir zabitan hatıra defterinden. *Revak Dergisi*, 8-15.
- Arınc, K. (2001). *Tatvan şehri kuruluşu, gelişmesi ve fonksiyonları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Arınc, K. (1995). Geçmişte önemli azalmış kent yerleşmelerine bir örnek: Bitlis. *Doğu Coğrafya Dergisi*, (1), 65-95.
- Aslanoğlu, İ. (1964). *Her yönden Sivas*. Sivas: Kamil.
- Başar, M. E. (2006). Sivas'taki Selçuklu minareleri. *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül- 1 Ekim 2005)*, 427-444.
- Başel, F. (1935). *Sivas bülteni*. Sivas: Kamil.
- Bayartan, M. (2005). Tarihi coğrafya çalışmaları açısından şehir ve Osmanlı şehri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi*, (13), 85-92.
- Baykara, T. (2000). *Anadolu'nun tarihi coğrafyasına giriş-I*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Bekdemir, U., Ertürk, M. ve Güner, İ. (2000). Giresun'un tarihi coğrafyası. *Doğu Coğrafya Dergisi*, (4), 1-17.
- Bilget, N. B. (1993). *Sivas evleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Buluz, N. (1974). *Sivas adı*. Sivas Folkloru Dergisi, 14, 1-27.
- Cevad, A. (2002). 1897 yılında Sivas. *Revak Dergisi*, 159-164.
- Ceylan, O. (1996). *Sur ve kaleleri ile tarihte Sivas*. Sivas: Madımak.
- Coşkun, H. (2002). Sivas'ın toplumsal yapısına tarihi bir bakış denemesi. *Revak Dergisi*, 129-144.
- Cuinet, V. (1892). *La Turquie d'Asie*. 1, Paris.
- Çubukçu, N. (1968). *Sivas ili yakın çevre incelemesi*. Ankara: Zühâl.
- Darkot, B. (1961). Türkiye'nin nüfus hareketleri üzerine yeni gözlemler. *Türk Coğrafya Dergisi*, 27 (21), 1-14.
- Darkot, B. (1966). Sivas maddesi. *İslam Ansiklopedisi*, 10, İstanbul: MEB, 569-577.
- Demir, M. (2005). *Türkiye Selçukluları ve beylikler devri'nde Sivas şehri*. Adapazarı: Sakarya Kitabevi.
- Demir, M. (1996). *Türkiye Selçukluları ve Beylikler devri'nde Sivas şehri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ege Üniversitesi, İzmir.
- Demirel, Ö. (1998). *Osmanlı dönemi Sivas şehri ve esnaf teşkilatı*. Sivas: Doğan.
- Demirel, Ö. (2000). *Osmanlı vakıf-şehir ilişkisine bir örnek: Sivas şehir hayatında vakıfların rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Demirel, Ö. (2006). Osmanlı dönemi Sivas şehrinde sur, saray, mahalleler ve sosyo-kültürel eserler. *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri*, Sivas: BSM.
- Demirören, R. (1959). *Sivas Tarihi*. Sivas: Yurt.
- Denizli, H. (1990). Sivas tarihi ve eserleri. *Revak Dergisi*, 11-35.
- Doğanay, H. (1994). *Türkiye beşeri coğrafyası*. Ankara: Gazi Büro Kitabevi.
- Eğilmez, S. (2006). Malazgirt öncesi Sivas'ın tarihi coğrafyası. *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül- 1 Ekim 2005)*, 389-398.
- Elibüyük, M. (1990). Türkiye'de tarihi coğrafya bakımından önemli bir kaynak, Mufassal Defterler. *Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 1/2, 11-42.
- Erdil, K. (1953). *Sivas rehberi*. Sivas: Kamil.
- Eskikurt, A. (2005). Tarihi coğrafya çalışmalarının metodolojisi konusunda genel bir değerlendirme. *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 39-63.
- Evliya Çelebi. (1314). *Evliya Çelebi seyahatnamesi* (Topkapı Sarayı Bağdat 305 Yazmasının Transkripsiyonu). Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı (Haz.), c. 3, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Garipağaoğlu, N. (1995). Sivas ilinde nüfus hareketleri. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(3), 79-92.
- Göde, K. (2000). *Eratnahalar (1327-1381)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gökçe, T. (2007). 1831 nüfus sayım sonuçlarına göre Sivas sancağının demografik yapısı. *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri-I (21-25 Mayıs 2007)*, 221-257.
- Gökhan, İ. (2006). XIV. yüzyılın ilk yarısında Memluk devletinin Anadolu politikası ve Eratna beyle olan ilişkileri. *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül- 1 Ekim 2005)*, 83-96.
- Göney, S. (1977). *Yerleşme coğrafyası: Şehir coğrafyası I*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Gümüüşü, O. (2000). Tarihi coğrafya ve an historical geography of the Ottoman empire (D.E. Pitcher) üzerine. *Türkiye Günlüğü*, (61), 85-92.
- Gümüüşü, O. (2001). Ulaşım şartlarının ortaya çıkardığı şehir: Karapınar'ın kuruluş öyküsü (M. Yılmaz ile birlikte), *TBMM'nin Açılışının 80. Yıldönümü, Karapınar Sempozyumu Bildirileri*, 53-68.
- Gümüüşü, O. (2001). *Tarihi coğrafya açısından bir araştırma: XVI. yüzyıl Larende (Karaman) kazasında yerleşme ve nüfus*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gümüüşü, O. (2002). XVI. yüzyıl Anadolu'sunda Oğuz boy adlı yerleşmeler. *Türkler*, VI, 358-364.
- Gümüüşü, O. (2002). Osmanlı mufassal tahrir defterlerinin Türkiye'nin tarihi coğrafyası bakımından önemi. *XIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, c. III, kısım III, 1321-1337.
- Gümüüşü, O. (2004). Internal migrations in sixteenth century Anatolia. *Journal of Historical Geography*, 30(2), 231-248.
- Gümüüşü, O. (2006). *Tarihi coğrafya*. İstanbul: Yeditepe.
- Gümüüşü, O. (2007). The concept of village boundary in Turkey from the Ottoman times to the present. *Archivum Ottomanicum*, (24), 37-60.
- Hakkı, İ. ve R. Nafiz. (2005). *Sivas Şehri*, Sivas: Seyran.
- İnancık, H. (2003). *Osmanlı imparatorluğu klasik çağ (1300-1600)*, (R. Sezer Çev.). İstanbul:Yapı Kredi.
- Karaman, F. (2001). *Salname-i vilayet-i Sivas (Sivas, Amasya, Tokat ve Karahisar-ı şarkî) (1308/1890)*, İstanbul: Acar.
- Karaman, F. (2002). Sivas ve sâlnâmeler üzerine. *Revak Dergisi*, 113-118.
- Kuzucu, K. (2007). Osmanlı modernleşme sürecinde iki Sivas valisinin raporlarının karşılaştırılması ve vilayetin kentsel dönüşümüne etkileri. *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri-I (21-25 Mayıs 2007)*, 335-351.
- Mahiroğulları, A. (1993). XIX. yüzyılın son çeyreğinde Sivas'a gelen bir Fransız seyyah: Vital Cuinet. *Revak Dergisi*, 14-20.
- Mahiroğulları, A. (1995). Seyahatnâmelere göre Osmanlılar döneminde Sivas'ın sosyo-ekonomik yapısı. *Revak Dergisi*, 104-109.
- Mahiroğulları, A. (2001). *Seyyahların gözüyle Sivas*. İstanbul: Acar.
- Mahiroğulları, M. A. (2003). *İlkçağlardan günümüze Sivas ili*. Sivas: Özlem.
- Ökmen, M. (1996). *Türkiye'de kentleşme sorunları ve Sivas örneği*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Ökmen, M. (2006). Sivas'ta kentsel gelişme. *Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 2(1), 239-264.
- Ökse, A. T. (2003). Asur ticaret kolonileri çağında Sivas. *Cumhuriyetin 80. Yılında Sivas Sempozyumu (15-17 Mayıs 2003) Bildirileri*, 123-132.
- Ökse, A.T. (1993). Sivas'ta arkeolojik araştırmaların tarihçesi. *Revak Dergisi*, 21-35.
- Önder, K. (1970). *Sivas ili yakın çevre incelemeleri*. Ankara: Nam.
- Özbek, S. (2006). Ortaçağlarda Anadolu ticaret yollarının kavşağında Sivas. *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül- 1 Ekim 2005)*, 406-413.
- Özey, R. (2003). 20. yüzyıl başlarında Sivas'ın tarihi coğrafyası. *Cumhuriyetin 80. Yılında Sivas Sempozyumu (15-17 Mayıs 2003) Bildirileri*, 133-146.
- Özgülven, Y. ve Doyduk, S. (2006). Selçuklu izleri üzerinden Sivas kentsel gelişiminin okunması. *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül- 1 Ekim 2005)*, 490-500.
- Sivas. (2002). *Sivas İl Yıllığı 2002*, Sivas: Sivas Valiliği.
- Soğucak, A. (1967). *Sivas Şehrimiz*, Ankara: Cihan.

- Strabon. (1928). *The geography of Strabo* (H. L. Jones Çev.). Great Britain: Harvard University Press.
- Şeker, M. (2006). İbn Batuta'ya göre Sivas. *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül- 1 Ekim 2005)*, 366-371.
- Tahsin, H. (1932). *Sivas vilayeti sıhhi ve içtimai coğrafyası*. Sivas: T.C. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti Neşriyatı.
- Tamer, A. (2004). *İrade-i milliye*. İstanbul: Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı Yayınları.
- Tanoğlu, A. (1966). *Nüfus ve Yerleşme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Tufantoz, A. (2006). Selçuklular çağında Sivas'ın stratejik ve ekonomik önemi. *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül- 1 Ekim 2005)*, 141-156.
- Tunçdilek, N. (1986). *Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Turan, O. (1998). *Selçuklular ve İslamiyet*. İstanbul: Boğaziçi.
- Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2002). *Beşeri coğrafya (İnsan kültür mekan)*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Tümertekin, E. (1973). *Türkiye'de şehirleşme ve şehirsal fonksiyonlar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- TÜİK, (1927-2007). *Sivas ili nüfus verileri*, Ankara: TÜİK.
- Ünalın, S. (1997). *XX. Yüzyıl Sivas tarihi ve günümüz inanç coğrafyası*. Basılmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Yalçınlar, İ. (1997). Sivas çevresinin strüktürel jeomorfolojisi üzerine. *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (6), 407-410.
- Yasak, A. ve Kaleli, A. (1986). *Dünden bugüne Sivas ili*. Sivas: Seyran.
- Yazıcı, H. ve Başbüyük, A. (1998). Tarihteki önemini kaybetmiş yerleşmelere bir örnek: Kemah. *Türk Dünyası Araştırmaları*, (114), 171-192.
- Yıldırım, H., (1993), *Cumhuriyet Döneminde Sivas Şehri (1923-1950)*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Yund, K. (1973). Sivas adı ve ötesi-II. *Sivas Folkloru Dergisi*, (11), 1-23.
- Yund, K. (1974). Sivas adı ve ötesi-III. *Sivas Folkloru Dergisi*, (12), 1-23.
- Yücel, E.S. (2007). *Salname-i vilayet-i Sivas (1325/1907)*. Sivas: Buruciye.

Kabul Tarihi: 22 Aralık 2009